

BİBLİYOGRAFYA :

Tarik Defteri, İÜ Ktp., TY, nr. 8879, vr. 2^b; Çeşmizâde, *Târih* (nşr. Bekir Kütükoğlu), İstanbul 1959, s. 68; Şem'dânizâde, *Mürî't-tevârih* (Ak-tepe), II, 110; III, 46; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 640; Murâdî, *Silkü'd-düer*, I, 12-13; Edib Mehmed Efendi, *Târih*, İÜ Ktp., TY, nr. 3220, vr. 51^a, 51^b, 52^a, 53^a, 53^b; *Devhatü'l-meşâyiğ*, s. 108; Cevdet, *Târih*, II, 178, 250-251; Mehmed Şem'î, *Esmâü't-tevârih*, İstanbul 1295, s. 158; *İlmiyye Salnâmesi*, s. 449-550; *Sicill-i Osmânî*, I, 138; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/2, s. 500; Danişmend, *Kronoloji*², V, 145.

MEHMET İPŞİRLİ

İBRÂHİM b. EŞTER

(إبراهيم بن الأشتر)

Ebû Nu'mân İbrâhim b. Mâlik b. Hâris b. Abdiyegûs el-Eşter en-Nehaî (ö. 72/691)

Arap cengâver
ve kumandanlarından.

Neha' kabilesine bağlı Cisroğulları'na mensup olup Hz. Ali'nin kumandanlarından Mâlik b. Hâris el-Eşter'in oğludur. Bazı eserlerde, genç yaşta babasıyla birlikte Hz. Ali'nin tarafında Siffin Savaşı'na katıldığı kaydedilmektedir. İbrâhim b. Eşter'e kaynaklarda, Kerbelâ'nın intikamını almak isteyen Muhtâr es-Sekafî'nin faaliyetleriyle ilişkisi dolayısıyla yer verilmiştir. Muhtâr es-Sekafî Küfe'de planlar yaparken bölge eşrafı ona cesareti ve zekâsı ile tanınan İbrâhim b. Eşter'i saflarına alması gerektiğini söylediler. Muhtâr es-Sekafî de İbrâhim'e haber göndererek kendisine katılmasını teklif ettiyse de İbrâhim için idaresini bizzat üzerine almak istediğini bildirince davet sonuçsuz kaldı. Daha sonra Muhtâr bir heyetle birlikte İbrâhim'in evine giderek kendisine Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'den bir mektup getirdiğini söyledi. Bazı kaynaklara göre "Muhammed el-Mehdî'den İbrâhim el-Eşter'e" (meselâ bk. Taberî, II, 611), bazılarına göre ise "Muhammed b. Ali'den İbrâhim b. Eşter'e" (meselâ bk. Dîneverî, s. 289) diye başlayan mektupta Ehl-i beyt'in kanını dava etmek ve intikamını almak üzere gönderilen Muhtâr'a yardım etmesi isteniyordu. İlk rivayeti doğru kabul edenler İbrâhim'in, daha önce Muhammed b. Hanefiyye ile mektuplaştığını, ancak hiçbir zaman onun kendisini mehdî olarak takdim etmediğini söyleyerek, ikinci rivayeti benimseyenler de başka karinelere yola çıkarak mektubun ona ait olup olmadığı konusunda tereddüt gösterdiği görüşündedir. Âmir eş-Şa'bi hariç orada bulunanların hepsi

mektubun Muhammed b. Hanefiyye tarafından yazıldığına şahitlik ettiği, İbrâhim'in bunların isimlerini bir kâğıda yazarak kendilerine imzalattıktan sonra Muhtâr es-Sekafî'nin saflarına katıldığı belirtilmektedir. Muhtâr es-Sekafî ile İbrâhim b. Eşter, 14 Rebülevvel 66 (19 Ekim 685) tarihinde Hz. Hüseyin'in intikamını almak ve Küfe'yi ele geçirmek üzere ayaklanmaya karar verdiler. Ancak İbrâhim'in karşılaştığı bir olay yüzünden bir kişiyi öldürmek zorunda kalması üzerine bir gün önce başlayan, bu arada halktan da büyük destek gören isyan başarıyla sonuçlandı ve Küfe ele geçirildi.

Muhtâr es-Sekafî Küfe'de hâkimiyetini güçlendirmeye çalışırken onun Musul valisi olan Abdurrahman b. Saîd, Emevî kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyâd'ın bölgeye geldiğini, bu yüzden Tikrit'e çekilmek zorunda kaldığını bildirdi. Ubeydullah, Muhtâr es-Sekafî'nin Yezîd b. Enes kumandasında Musul'a gönderdiği kuvvetleri bozguna uğrattı (10-11 Zilhicce 66 / 8-9 Temmuz 686) Muhtâr es-Sekafî, İbrâhim b. Eşter kumandasında bir orduyu Ubeydullah b. Ziyâd'ın üzerine gönderdi. Ancak onun şehirden ayrılmasını fırsat bilen Küfeliler ayaklanma girişiminde bulunduğu İbrâhim'i geri çağırdı. İbrâhim isyanı bastırdıktan (24 Zilhicce 66 / 22 Temmuz 686) sonra tekrar Ubeydullah'ın üzerine yürüdü. Hâzir ırmağı kıyısında geçen çetin savaşta İbrâhim'in mahareti sayesinde kesin bir zafere ulaşıldı; başta Ubeydullah b. Ziyâd ve Husayn b. Nümeyr olmak üzere birçok kişi öldürüldü (9 Muharrem 67 / 5 Ağustos 686). Bu başarılarından sonra Muhtâr es-Sekafî giderek kendi başına hareket etmeye başlayınca İbrâhim'in ondan ayrılarak Cezire'deki bazı bölgeleri hükmü altına aldığı rivayet edilmektedir. Ramazan 67'de (Nisan 687) Muhtâr es-Sekafî'yi öldüren Abdullâh b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab İbrâhim'e, idaresi altına girdiği takdirde başta Suriye olmak üzere fethedeceği yerlere bizzat sahip olacağını bildirdi. Öte yandan Halife Abdülmelik de ona bir mektup göndererek kendisine biat etmesi durumunda Irak'ı tamamen ona vereceğini söyledi. Ancak İbrâhim, Mus'ab'ın saflarına katıldı. Daha sonra Mus'ab b. Zübeyr'in Basra'daki Hâricîler'e (Ezrakîler) karşı harekete geçmesiyle onların Küfe taraflarında katliama kalkışmaları üzerine İbrâhim b. Eşter, Mus'ab'dan Ezrakîler'le mücadeleye memur edilmesini istedi; fakat diğer kabile reislerinin muhalefetiyle karşılaştı. Mus'ab da bu görevi

Musul'a gönderdiği Mühelleb b. Ebû Sufre'ye verdi; İbrâhim'i de onun yerine Musul'a tayin etti. Ardından beraberindeki kuvvetlerle birlikte Emevîler'e karşı mücadeleye başlayan İbrâhim Halife Abdülmelik'in ordusu ile karşılaştı. Deyrülçâlelik civarında cereyan eden savaşta İbrâhim'in daha savaşın başında öldürülmesi (Cemâziyelevvel 72 / Ekim 691) Mus'ab b. Zübeyr'in mağlûbiyetini hazırladı. İbrâhim b. Eşter, bazı kaynaklarda Küfeli muhaddis ve fakih Ebû İmrân İbrâhim b. Yezîd b. Kays en-Nehaî ile karıştırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 99-226; Belâzürî, *En-sâb*, V, 247-252; Dîneverî, *el-Ahbârü'l-ıvâil*, s. 288-289; Müberrred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâîf), Beyrut 1413, s. 579, 1194-1196; Taberî, *Târih* (de Goeje), II, 607-749; Mes'ûdî, *el-Tenbîh*, s. 286; a.mlf., *Mürûcü'z-zeheb*, III, 105-106; Bağdâdî, *el-Farğ* (Abdülhamîd), s. 43-46; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl*, Beyrut 1993, s. 145; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV, 214-240, 257-266; Zehebî, *el-İber*, I, 73; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 35; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 74, 79; J. Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1963, s. 88, 93; a.mlf., *İslâmiyet'in İlk Devrinde Dini Siyasî Muhalefet Partileri* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1989, s. 55-58, 125-128, 134-138, 141, 152; E. Ruhi Fiğlalı, *İmâmiyye Şîası*, Ankara 1984, s. 135-140; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şii Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Ankara 1993, s. 99-109; "İbrâhim b. al-Aştar", *EP*² (İng.), III, 987; Abdülemir Abd Diksun, "İbrâhim b. el-Eşter", *Mevsû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 71-72; Muhammed Hüseyin el-Hâirî, *Dâ'iretü'l-ma'ârifü's-Şî'iyyetü'l-âmme*, Beyrut 1413/1993, II, 130-134.

HASAN ONAT

İBRÂHİM GÜLŞENİ

(ö. 940/1534)

Halvetiyye-Gülşeniyye tarikatının
kurucusu, şair.

Âmid'de (Diyarbakır) dünyaya geldi. Azerbaycan'ın Berdea (Barda) şehrinde doğduğu ileri sürülmekteyse de (M. Ali Terbiyet, s. 318) babasının Âmidî nisbesini taşıması ve türbesinin Diyarbakır'da bulunması (Ali Emîrî, vr. 16^a) bu iddianın doğru olmadığını göstermektedir. Hayatı hakkında bilinenler, geniş ölçüde oğlu Ahmed Hayâlî'nin halifesi Muhyî-i Gülşenî'nin *Menâkib-ı İbrâhim Gülşenî* adlı eserine dayanmaktadır. Ancak Muhyî onun nerede doğduğuna dair bilgi vermemiştir. İbrâhim Gülşenî'nin doğum tarihi de tartışmalıdır. Muhyî, onun 940'ta (1534) vefat ettiğinde 114 yaşında olduğunu söyler. Bu durumda 826'da (1423) doğmuş olmalıdır. Yine Muhyî'nin verdiği bilgiye göre babası Muhammed Âmi-

dî, Akkoyunlu Sultanı Hamza dönemine (1434-1444) yetişmiş ve İbrâhim iki yaşında iken ölmüştür. Buna göre onun en erken 836'da (1433) doğmuş olması gerekir. Muhyî başka bir yerde İbrâhim'in on beş yaşında iken Tebriz'e gittiğini, orada Uzun Hasan'ın kazaskeri Molla Hasan ile görüştüğünü ve Molla Hasan'ın bazı görevlerini kendisine devrettiğini kaydeder. Ancak onun bu sırada on beş yaşın çok üzerinde bulunması gerekir. Zira bir kazaskerin, görevlerinin bir bölümünü bu yaştaki bir çocuğa bırakması mümkün değildir. Uzun Hasan'ın Tebriz'i alışı ve başşehir yapışı 873 (1468) yılına rastlar ki önceki ihtimaller göz önüne alındığında İbrâhim Gülşenî bu tarihte otuz sekiz-kırk yaşlarında olmalıdır. Nev'îzâde Atâî ise onun 830 (1427) yılı civarında doğduğunu kaydeder. Muhyî, İbrâhim Gülşenî'nin kendi soyunu yedi kuşakla Oğuz Ata'ya ulaştırdığını söyler (*Menâkıb*, s. 13). Onunla aynı dönemde yaşayan Uzun Hasan'ın (ö. 883/1478) soyunun da elli ikinci (Gaffârî, s. 251) veya elli dördüncü (Ebû Bekr-i Tihriânî, I, 25) kuşakta Oğuz Ata'ya dayandırıldığı bilinmektedir. İbrâhim Gülşenî'nin kendi soyunu Hz. Peygamber'e veya bir sahâbeye değil Oğuz Ata'ya bağlaması, Akkoyunlular'da kavmiyetçi duyguların canlanması sürecinin başlamasıyla ilgili görülmüştür (Sümer, s. 148-149).

Kültürlü bir aileye mensup olan İbrâhim Gülşenî'nin babası Muhammed Âmidî fıkıh, kelâm ve mantık konusunda eserleri olan bir âlimdi. Müderrislik yapan dedesi İbrâhim ise fıkha dair *Tekkû'l-muğlak* adlı bir kitabın ve tasavvufa dair birçok eserin müellifiydi. Amcası Seydî Ali de 200'den fazla müridi olan bir şeyhti. İki yaşında iken babası ölünce İbrâhim Gülşenî'nin bakımını ve yetiştirilmesini amcası üzerine aldı; öğrenimine de onun yanında başladı. Muhyî, onun dört yaşına geldiğinde kendi başına Kur'an'ı hatmettiğini, Türkçe kitaplardan tefsir ve hadis okumaya başladığını, on yaşlarında iken mübarek geceleri sabaha kadar ihya ettiğini, oyun ve eğlenceye itibar etmediğini, on beş yaşında, tahsil için kimseye haber vermeden Mâverâünnehir'e gitmek üzere yola çıktığını söyler. Yine Muhyî'nin verdiği bilgiye göre Tebriz'e vardığında Uzun Hasan'ın kazaskeri Molla Hasan ile karşılaşmış, onun kabiliyetini keşfeden Molla Hasan, tahsil için Mâverâünnehir'e gitmesi gerekmediğini söyleyerek İbrâhim'i Tebriz'de kalmaya ikna etmiş ve yanına alarak evlât edinmiştir.

Molla Hasan'ın yardımıyla Tebriz'de medrese öğrenimi gören İbrâhim Gülşenî burada Molla İbrâhim olarak tanınmaya başlamıştır.

Tebriz'de bulunduğu yıllarda itibarı giderek artan İbrâhim Gülşenî, Tebriz Kadısı Şerefeddin ile aralarında geçen bir olay vesilesiyle Uzun Hasan'la tanışma imkânı buldu. Ardından Uzun Hasan, her an huzuruna girip çıkabilmesi için ona "tarhan" unvanını verdi. Bir süre sonra Hüseyin Baykara ile yapılan barış antlaşmasında bulunmak üzere Herat'a gönderildi. Burada ünlü sûfî Abdurrahman-ı Câmî ile tanıştı. Uzun Hasan, Şiraz'a vali tayin ettiği oğlu Sultan Halil'in halka yaptığı zulmü önlemesi için onu Şiraz'a gönderdi. Bu iki olaydan, Gülşenî'nin Uzun Hasan nezdinde büyük bir itibarı olduğu anlaşılmaktadır. Muhyî onun bu dönemde maddî durumunun oldukça iyi olduğunu, amcasına 500 altın gönderdiğini yazar.

Muhyî, Uzun Hasan'ın kardeşi ve Halvetiyye tarikatının ikinci piri Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'nin halifelerinden Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 892/1487) müridi olan Üveys'in derviş kıyafetiyle Tebriz'e geldiğini, sultan kardeşine başındaki tacın hangi tarikata ait olduğunu sorunca, "Dede Ömer Rûşenî'nindir" diyerek bu şeyhten övgüyle bahsettiğini, Uzun Hasan'ın onu görmek istediğini ve İbrâhim'i onu davet için Karabağ'a gönderdiğini anlatır. Karabağ'a gidip Rûşenî ile görüşen İbrâhim bu sırada ondan etkilenerek kendisine intisap etmiştir. Dede Ömer, İbrâhim'e Sultan Hasan'ın davetini kabul ettiğini, ancak mevsimin kış olması sebebiyle Tebriz'e yazın gelebileceğini söyler. İbrâhim bir süre daha orada kaldıktan sonra Tebriz'e döner. Bunun ardından sıkı bir zühd ve riyâzet hayatı yaşamaya başlayan İbrâhim Gülşenî, seyrü sülûkünü ertesi yıl Tebriz'e gelen Dede Ömer'in gözetiminde sürdürdü. Dede Ömer Rûşenî, Uzun Hasan döneminde Tebriz'e geldiğine göre İbrâhim Gülşenî ona 1478 yılından önce intisap etmiş olmalıdır. İbrâhim Gülşenî, bu dönemde şiddetli bir cezbe haline girerek elinde şarap şişesiyle çarşıda dolaşmaya başlamıştır. Muhyî'nin ifadelerinden, onun bu cezbe halinin uzunca bir süre devam ettiği anlaşılmaktadır. Dede Ömer Rûşenî vefatından birkaç gün önce kendisini halife ilân etti. Mürşidinin ölümünden sonra irşad faaliyetine başlayan İbrâhim Gülşenî'ye Sultan Yâkub da büyük değer vermiş, askerin mânevîyatını yükseltmek için bazı sa-

vaşlara onu da yanında götürmüştür. Bu yakınlığın oluşmasında, İbrâhim Gülşenî'nin Uzun Hasan'a oğlu Yâkub için hoca olarak tavsiye ettiği Kadî İsâ'nın da rolü olmuştur. Gülşenî, Tebriz'i anlattığı bir gazelinde Sultan Yâkub'dan övgüyle söz etmiştir. Gülşenî ile Kadî İsâ birbirlerine Farsça ve Türkçe şiirler yazmışlardır.

Sultan Yâkub'un ölümünden (896/1490) sonra Akkoyunlu ailesi içinde meydana gelen taht kavgaları sırasında sıkıntılı bir dönem geçiren İbrâhim Gülşenî 900 (1495) yılında çok sayıda müridiyle birlikte hacca gitti. Mekke'de bazı Mısırlı âlimlerle tanıştı ve daha sonra Tebriz'e döndü. Siyasî istikrarsızlığın son haddine vardığı bu dönemde Akkoyunlu tahtı sık sık el değiştiriyordu. İbrâhim Gülşenî, Şah İsmâil 907'de (1502) Sultan Elvend'i mağlûp ederek Tebriz'e girince ailesiyle birlikte şehirden ayrılarak Diyarbakir'e gitti. *Ma'nevî* adlı eserini burada yazmaya başladı. Muhyî, gayri müslimlerden bile ona intisap edenler olduğunu, ancak devletin cizye gelirlerinde azalma olur endişesiyle şeyhin onları dervişliğe kabul etmesinin yasaklandığını kaydeder. Tebriz elinden çıktıktan sonra 912'ye (1507) kadar Diyarbakir'i hâkimiyeti altında bulduran Elvend Bey ikinci defa yenilince şehir Musullu Türkmen Beyi Emîr Bey'e verildi. Emîr Bey'in Dulkadirli Alâeddin Bey'den çekinerek Safevîler'e yaklaşması İbrâhim Gülşenî'yi rahatsız etti. Bunun üzerine Kudüs'e gitmek için izin istediye de isteği kabul edilmedi. Emîr Bey, Şah İsmâil'le görüşmek için şehirden ayrıldığında yerine bıraktığı kardeşi Kayıtmaz'a da aynı isteği ileten İbrâhim Gülşenî yine olumsuz cevap aldı. Ardından Alâüddevele'nin daveti üzerine Maraş'a gitti ve oradan Kudüs'e gitmek için yola çıktı. Kudüs'te kırk gün kalıp erbaîn çıkardıktan sonra Mısır'a geçmeye karar verdi. Mısır'a ulaşınca Kahire civarında Birketülhac denilen yerde kısa süre konakladı. Dede Ömer Rûşenî'nin daha önce Mısır'a yerleşen halifesi Timurtaş vasıtasıyla Memlük Sultanı Kansu Gavri kendisine Kubbetü'l-Mustafâ adlı zâviyeyi tahsis etti. Buraya gelip Gülşenî'yi ziyaret eden sultan onu Kahire'ye davet etti. Kahire'de bütün camileri dolaşan şeyh, Bâbü Züveyle semtinde bulunan Müeyyediyye Camii'nde bir hücrede erbaîn çıkardı. Daha sonra buraya yerleşti. Kahire'de irşad faaliyetini sürdüren İbrâhim Gülşenî'nin şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı. Yavuz Sultan Selim Mısır'ı fethedip Kahire'ye girdiğinde onu ziyaret edip bir ihtiyacı olup olmadı-

ğını sormuş, Gülşenî de Müeyyediye Camii yanında bulunan arazinin kendilerine bağışlanarak bir dergâh yapılmasını istemiş ve bu isteği yerine getirilmiştir.

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında Mısır Valisi Hain Ahmed Paşa'nın isyanı bastırıldıktan sonra 931 (1525) yılında Sadrazam İbrâhim Paşa geniş yetkilerle bölgeye gönderildi. İbrâhim Paşa'yı pek çok ileri gelen kişinin yanında bazı şeyhler de ziyaret etmiş, İbrâhim Gülşenî ise kendi gitmeyip oğlu Ahmed Hayâlî'yi göndermişti. Bunu bir saygısızlık kabul ederek şeyh hakkında soruşturma başlatan İbrâhim Paşa, beylerden ve yeniçerilerden çok sayıda kimsenin şeyhin müridi olduğunu ve şeyhin, oğlu Ahmed'i Memlûk Sultanı Tomanbay'ın dul eşiyle evlendirdiğini öğrendi. İstanbul'a döndüğünde şeyhin bu durumunu padişaha arz ederek bir isyan çıkarmasından endişe ettiğini ve İstanbul'a celbedilmesi gerektiğini söyledi, padişahтан bu hususta bir irade çıkarmaya muvaffak oldu. Muhyî ve ondan naklen Cemâleddin Hulvî'ye göre İbrâhim Paşa, İran'dan gelen bir cifr uzmanının İbrâhim adında birinin Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatına göz diktiğini söylemesini fırsat bilmiş ve bu şahsın İbrâhim Gülşenî olduğunu ileri süre-

rek şeyhi İstanbul'a getirtmiştir. İbrâhim Gülşenî'nin İstanbul'a 935 (1528-29) yılı civarında ulaştığı kaydedilmektedir (Atâî, s. 67; Hüseyin Vassâf, III, 110); ancak Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda Merkez Efendi ile görüştüğü dikkate alınırsa onun bu tarihten sonra İstanbul'a gelmiş olması gerekir. Zira Merkez Efendi'nin Koca Mustafa Paşa Dergâhı'na şeyh oluşu Sümbül Sinan Efendi'nin vefatından (ö. 936/1529) sonradır.

İbrâhim Paşa, Gülşenî'nin, oğlu Ahmed Hayâlî ve iki halifesiyle birlikte İstanbul'a geldiğini padişaha arzetmeyip onu itham edebilmek için somut deliller araştırdı, bu amaçla Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, Fenârîzâde Muhyiddin Efendi ve Kâdirî Efendi'yi görevlendirdi; ayrıca bazı âlimleri tebdilkiyâfet meclisine göndererek sohbetlerini dinletti. Muhyî, İbrâhim Paşa'nın altı ay sonra Kemalpaşazâde'ye bir adamını gönderip şeyhin bir kusurunu tesbit edip etmediğini öğrenmek istediğini, Kemalpaşazâde'nin şeyh hakkında olumlu cevap gönderdiğini, bunun üzerine paşanın şeyhi padişahla görüştürmeden Mısır'a göndermeyi düşündüğünü kaydeder. Fakat İbrâhim Gülşenî daha sonra Kanûnî ile görüşme imkânı bulmuş, padişah ona saygı göstermiş, kehhâlba-

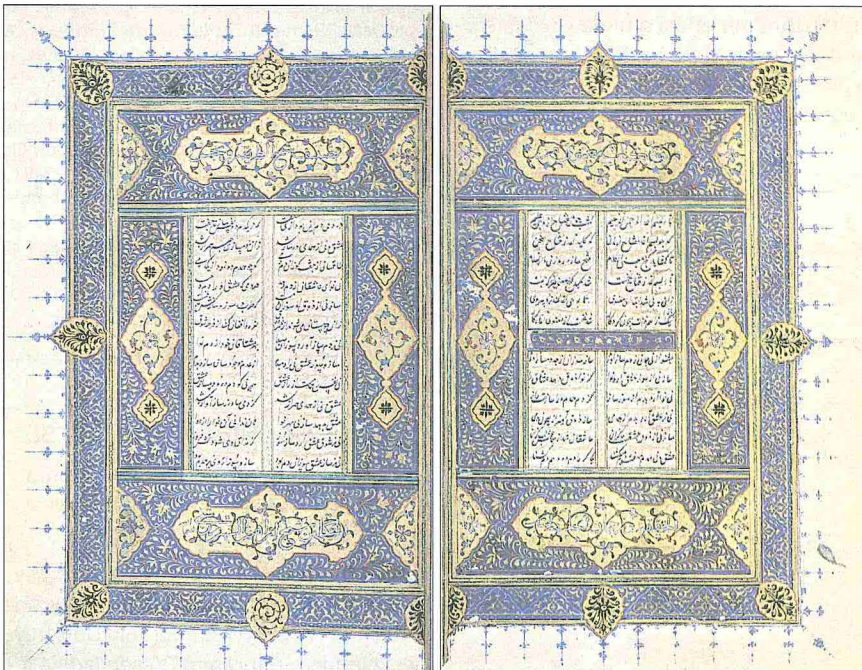
sına şeyhin gözlerini tedavi etmesini emretmiş ve ilerlemiş yaşına rağmen gözleri açılmıştır (Muhyî-i Gülşenî, s. 417). Mısır'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacağı zaman padişah Gülşenî şerefine ulemâ ve meşâyihle sarayda bir ziyafet vermiş, bu ziyafetin ardından Beyazıt Camii'nde bir veda konuşması yapmıştır. Hulvî, Kanûnî'nin şeyhe İstanbul'da kalmasını teklif ettiğini, ancak onun çok yaşlandığını ileri sürerek bu teklifi kabul etmediğini, bunun üzerine padişahın İstanbul'da bir halife bırakmasını rica ettiğini, şeyhin de Hasan Zarîfî'yi halife olarak bıraktığını söyler. İbrâhim Gülşenî'nin İstanbul'a getirilmesi ve Kanûnî ile görüşmesi Hayrulâh Efendi'nin yazdığı Türk Tiyatrosu'nun ilk piyesine konu olmuştur (Danışmend, II/8 [İstanbul 1939], s. 73-91). Mısır'a döndükten sonra yaklaşık beş yıl daha yaşayan İbrâhim Gülşenî 9 Şevval 940'ta (23 Nisan 1534) vefat etti. Ölümüne "mâte kutbû'z-zamân İbrâhim" ibaresi tarih düşürülmüştür.

Gülşenî'nin tarikat silsilesi, Halvetiyye'nin ana kollarından Rüşeniyye'nin piri Dede Ömer Rüşenî vasıtasıyla tarikatın ikinci piri Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşır. Mürşidi Dede Ömer Rüşenî'nin kendisine bir gül vererek, "Sen ol bâğ-ı bekânın gülşenisin" demesi üzerine mahlası Heybetî'yi değiştirerek Gülşenî'yi kullanmaya başladığından kurduğu tarikata Gülşeniyye denilmiştir.

İbrâhim Gülşenî'nin öğrenim durumu hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî onunla birçok defa görüştüğünü, kendisini beğendiğini, fakat dili tutuk bir ümmî olduğunu, maksadını fasih olarak anlatamadığını söyler. Ancak oldukça geniş hacimli Arapça, Farsça ve Türkçe manzum eserleri Şa'rânî'nin bu sözlerinin doğru olmadığını göstermektedir. Nitekim Muhyî, onun aynı anda üç ayrı kâtibe üç dilde irticâlen şiir yazdığını kaydeder.

Gülşeniyye ve Mevleviyye tarikatları arasında bir yakınlık meydana gelmiş, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, "Didem rûh-ı hûb-i Gülşenî râ / Ân çeşm-i çerâğ-ı Rüşenî râ" (Gülşenî'nin güzel yüzünü gördüm, o Rüşenî'nin gözünün ışığıdır) beytiyle Gülşenî'nin geleceğini müjdelediğine inanılmıştır. Nitekim Muhyî de *Ma'nevî* adlı eserine bu beyti ihtiva eden gazelle başlamıştır. Mevlânâ'nın torunlarından Divane Mehmed Çelebi'nin Kahire'ye gelerek zindanda bulunan İbrâhim Gülşenî'yi kurtarmasına dair menkıbe de bu yakınlığın oluşmasında etkili olmuştur (Sâkıb Dede,

İbrâhim Gülşenî'nin *Ma'nevî*'sinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2080, vr. 5^b-6^a)

I, 34; Selâhaddîn-i Mevlâî, s. 14). Esasen Mevlânâ'nın *Meşnevî*'sine nazîre olarak yazdığı *Ma'nevî* adlı eseri de Gülşenî'nin Mevlânâ'ya olan ilgisini göstermektedir.

İbrâhim Gülşenî üzerinde etkili olan bir şahsiyet de Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir. Uzun Hasan devrinde Tebriz'de bazı zâhir ulemâsı İbnü'l-Arabî'nin aleyhinde bulunca araya girerek onu savunmuştur. Sultan Yâkub Karabağ'da yaşadığında sultanın maiyetinde olan İbrâhim Gülşenî, Karabağ mollalarına *Fuşûşü'l-hikem*'in önemli meselelerini açıklamış, mecliste bulunanlardan Mevlânâ Abdülganî *Tardü'l-lüşûş 'an huşûşü'l-Fuşûş*, Mevlânâ İsmâil *Reddü'n-nuşûş 'ani'l-Fuşûş* adlı eserleri onun açıklamalarından faydalanarak kaleme almışlardır. Bu bilgilerden, Gülşenî'nin İbnü'l-Arabî'yi anlayacak yüksek irfan seviyesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. İbrâhim Gülşenî'nin etkilendiği diğer bir sûfi de İbnü'l-Fârîz'dir. Arapça divanını onun *et-Tâ'îyyetü'l-kübrâ*'sına nazîre olarak yazmıştır.

Eserleri. Türkçe, Arapça ve Farsça 75.000 beyitlik şiir yazmış olan İbrâhim Gülşenî'nin başlıca eserleri şunlardır: 1. *Ma'nevî*. Mevlânâ'nın *Meşnevî*'sine nazîre olarak yazılan bu Farsça eser 40.000 beyit olup Diyarbakir'de on ayda tamamlanmıştır. İbrâhim Gülşenî, İstanbul'da iken eseri Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye inceletmiş, Kemalpaşazâde zâhir ehlinin bunun mânâsına vâkîf olamayacağını, eserin birçok ilâhî sırrı ihtiva ettiğini söylemiştir. Hulvî, İbrâhim Gülşenî'nin eserin bir nüshasını Kemalpaşazâde'ye verdiğini, bu nüshanın Kemalpaşazâde'nin türbesinde muhafaza edildiğini söyler. *Meşnevî*'den alınma çeşitli hikâ-

yeleri ihtiva eden kitabın hemen hemen hepsi müellifi hayatta iken yazılan, ayrıca ciltleri de değerli olan pek çok nüshası vardır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2080 [istinsahı 927/1521]; Hâlet Efendi, nr. 272 [istinsahı 927/1521]; Esad Efendi, nr. 2908 [istinsahı 936/1530]). Eserin ilk 500 beyti La'fî Mehmed Fenâî tarafından şerhedilmiştir (İstanbul 1289). 2. *Dîvân*. 17.000 beyitten meydana gelen Farsça divanda şairin Mevlânâ ve Yûnus Emre'nin etkisinde kaldığı görülmektedir (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 3866 [istinsahı 931/1525]; Millet Ktp., Farsça, Manzum, nr. 418). 3. *Kenzü'l-cevâhir*. Tasavvufî konulara dair rubâî ve tuyuğlardan meydana gelen bu Farsça eser, 7500 beyit ihtiva etmekte olup tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir (FY, nr. 1233). 4. *Şimurğnâme*. Muhyî eserin 30.000 beyit olduğunu söyler (*Menâkıb*, s. 239). 5. *Divan*. 1700 beyitten oluşan Türkçe divanda Yûnus Emre ve Nesîmî'nin şiirlerinin etkisi belli olmaktadır. En iyi nüshası Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde (Mustafa Çan, nr. 982), başka bir nüshası da İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 890) kayıtlıdır. Gülşenî'nin diğer Türkçe eserleri de şunlardır: *Pendnâme* (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1042); *Çobannâme* (Süleymaniye Ktp., Uşşâki Tekkesi, nr. 26). Manzum olan bu iki eserden başka *Tahkikât-ı Gülşenî* adlı mensur bir Türkçe eser de İbrâhim Gülşenî'ye nisbet edilmektedir (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 3543). İbrâhim Gülşenî'nin İbnü'l-Fârîz'a ait *et-Tâ'îyyetü'l-kübrâ*'nın etkisi altında yazdığı şiirlerden oluşan 5000 beyitlik Arapça divanının tek nüshası Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'ndedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ebü Bekr-i Tihranî, *Kitâb-ı Diyârbakriyya* (nşr. Necati Lugal – Faruk Sümer), Ankara 1993, I, 25; Şa'rânî, *et-Tabakât*, II, 133; Gaffârî, *Cihânârâ*, Tahran 1353 hş., s. 251; Latfî, *Tezkire*, s. 52-54; Muhyî-i Gülşenî, *Menâkıb*, s. 13, 417; ayrıca bk. tür.yer.; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 67-68; Gazzî, *el-Kevâkibü's-sâ'ire*, II, 84; Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 281, vr. 249^a-257^a; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 320, 335, 389; X, 243-246; Sâkub Dede, *Sefîne*, I, 34; İbrâhim Nazîrâ, *Beyân-ı Tarikat-ı Gülşenî*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 888; Sâlih, *Menâkıb-ı Evliyâ-yı Mısır*, Bulak 1262, s. 80-117; La'fî Mehmed Fenâî, *Şerh-i Ma'nevî-yi Şerîf*, İstanbul 1289; Ali Paşa Mübârek, *el-Hütâtü't-Tevfikîyye*, Bulak 1306, IV, 54; Hocaâzâde Ahmed Hilmi, *İbrâhim Gülşenî*, İstanbul 1322, s. 4-8; Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, III, 106-120; Osmanlı Müellifleri, I, 19; Tomar-Halvetiyye, s. 48-50; Ali Emîrî, *Diyarbakirli Bazı Zevâtın Terceme-i Halleri*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 750, vr. 16^a vd.; a.mlf., *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*, İstanbul 1328, I, 297-304; M. Ali Terbiyet, *Danışmendân-ı Âzerbâycân*, Tahran 1314 hş., s. 318-320; TYDK, I, 102-103; Tahsin Yazıcı, *Şeyh İbrâhim-i Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı* (doktora tezi, 1951), AÜ DTÇF, a.mlf., "Gülşani", *EP* (Fr.), II, 1162-1164; Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 322-328; a.mlf., *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul 1969, s. 206-207; Şevket Beysanoğlu, *Diyarbakirli Fikir ve Sanat Adamları*, İstanbul 1957, I, 55-77; U. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 76; Faruk Sümer, *Oğuzlar: Türkmenler*, İstanbul 1980, s. 148-149; M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s. 192-193; Selâhaddîn-i Mevlâî, *Terceme-i Hâl-i Hazret-i Pîr İbrâhim Gülşenî*, İstanbul 1989, s. 14; Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Ankara 1993, II, 105-115; Reşat Öngören, *XVI. Asırda Anadolu'da Tasavvuf* (doktora tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 69-73; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul 1998, s. 313-318; Hikmet Konur, *İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Görüşleri* (doktora tezi, 1998), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; İsmail Hami Danişmend, "Türk Tiyatrosunun İlk Piyesi", *Türklük*, II/8, İstanbul 1939, s. 73-91; Hellmut Ritter, "Die Persischen Dichterhandschriften der Fatih-Bibliothek in Istanbul" (nşr. Benedikt Reinert), *Oriens*, XXIX-XXX (1986), s. 233-234; Doris Behrens-Abouseif, "al-Kulshani in Cairo", *Muqarnas*, V, Leiden 1988, s. 43-60; Kasım Kufralı, "Gülşenî", *İA*, IV, 835-836.

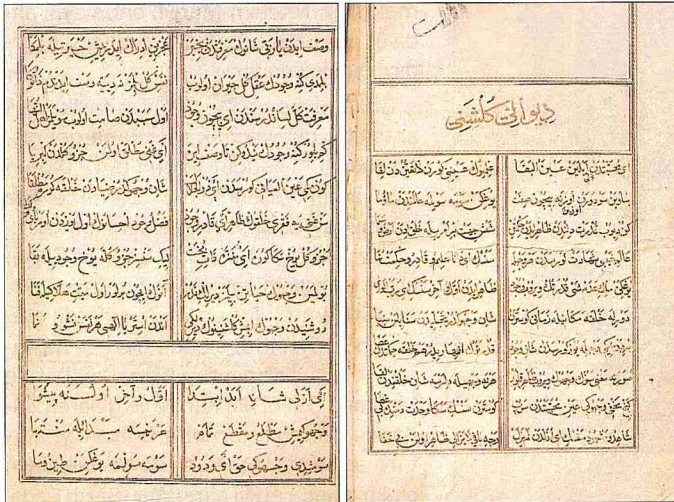

NİHAT AZAMAT

İBRÂHİM GÜLŞENİ KÜLLİYESİ

Osmanlılar'ın Mısır'ı fethinden sonra Kahire'de yaptıkları ilk dinî eser.

Bâbüzzüveyle'de Tahterrab' mahallesinde yer almakta olup 1519-1524 yılları arasında Halvetiyye tarikatının Gülşenîyye kolunun piri İbrâhim Gülşenî adına in-

İbrâhim Gülşenî'nin Türkçe divanının ilk iki sayfası (Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 379)